

Četrta študija pa daje pregled keltskega orožja, predvsem značilnih dolgih mečev (T. Lejars). Zaključna razprava je objavljena pod naslovom *Okrogla miza*, ki podaja sklepne misli s posvetovanja in z njimi se zbornik tudi zaključuje.

I Celti e il Veneto (Kelti in Benečija):

Arheološko združenje Benečije je v seriji *Archeologia Veneta* izdalo monografsko delo avtoric Giovane Gambacurta in Angele Ruta Serafini: *I Celti e il Veneto. Storie di culture a confronto*, Padova 2017. Knjiga je opremljena s kar 117 ilustracijami arheološkega gradiva iz mlajše železne dobe ter s številnimi razpredelnicami in kartami razprostranjenosti značilnih latenskodobnih predmetov.

Gre za prostor starodavnih Venetov, v katerem pa številni arheološke najdbe kažejo tudi na keltsko prisotnost v mlajši železni dobi. Prav Veneti, z glavnima mestoma Aeste in Padua, predstavljajo eno najbolj trdoživih protozgodovinskih skupnosti, ki je uspešno ohranjala svojo samobitnost tja do obdobja pozne rimske republike. Avtorici na pregleden način prinašata v devetih kronološko zaporednih poglavjih s povednimi naslovi, ki želijo pritegniti pozornost bralca, kot so obdobje imen, obdobje nakita, obdobje bojevnikov, obdobje podob, značilno arheološko gradivo, ki odraža vpliv in uveljavitev latenskega – keltskega izraznega sloga tudi na benečanskem območju. Publikacija predstavlja izredno pomembno sintezo o latenskem obdobju, osnovano na številnih znanstvenih raziskavah, ki pa je po svoji obliki tako vsebinsko kakor tudi ilustrativno prijazna za širši krog bralcev.

Celti e Reti (Kelti in Reti):

Pri rimski založbi BraDypUS je izšla monografija avtorice Rose Roncador: *Celti e Reti. Interazioni tra popoli durante la seconda età del Ferro in ambito alpino centro-orientale / Interakcije med ljudstvi v mlajši železni dobi na območju osrednjih in vzhodnih Alp*, Roma 2017.

Tematsko je bila usoda alpskega ljudstva Retov od leta 1992, ko je potekal veliki projekt *Die Räter / I Reti* muzeja v Churu (Švica), predmet številnih razprav in objav. Reti so arheološko razmeroma dobro prepoznavni, zlasti na osnovi materialne kulture tipa Fritzens-Sanzeno ter pojava oblik, ki pa odsevajo vpliv srednjeevropske latensko-keltske kulture od sredine 5. stoletja pr. n. št. Delo Rose Roncador odlikujeta preglednost in bogata opremljenost z ilustracijami značilnega arheološkega gradiva. Obdelano je npr. lokalno in keltsko orožje, alpski oz. retijski nakit, v katerem se zrcali latensko-keltski vpliv (ali vzor), lokalna alpska umetnost, v kateri pa ne gre spregledati na eni strani sredozemskih, na drugi strani srednjeevropskih latenskih oz. keltskih elementov. Ob tem so obravnavani tudi številni drugi predmeti, ki kažejo na povezave gorskega alpskega sveta s Padsko nižino in tudi z drugimi sosednjimi deželami severno in vzhodno od osrednjih Alp.

Ob prelistavanju ilustrativnega dela *Kelti in Reti* lahko bralec ugotavlja, kako so latensko-keltsko oborožitev in latenski umetnostni slog prevzela in reinterpretirala različna – v naših očeh odročna – alpska ljudstva, ne samo Reti v osrčju Alp, temveč tudi npr. Ambisonti, ki so poseljevali alpske doline porečja Soče. Reti in sosednja ljudstva, ki so obvladovali najpomembnejše prelaze in prehode prek Alp ter pravzaprav omogočali trgovske in kulturne povezave med Sredozemljem in keltsko Evropo, so se s trendi tako enim kot drugim neposredno spoznavali, jih prevzemali ter preoblikovali v skladu s svojo lastno tradicijo.

V zaključku prispevka želim posebej opozoriti bralca, naj, če želi dobiti dober pregled nad arheološkim gradivom iz mlajše železne dobe na ozemlju med Alpami in severnimi Apenini, vzame v roke tudi zbornik veronskega kongresa *Les Celtes et le Nord de l'Italie. Premier et second âges du fer* (Dijon 2014). Obsežna publikacija prinaša prispevke o različnih območjih keltske poselitve, tudi nekatere vsebine iz rimskega zborovanja leta 2010, in hkrati dopolnjuje sliko materialne kulture keltskih plemen, kot so Insubri, Senoni in Boji, in tudi sočasnih alpskih ljudstev.

Za razumevanje latenskega obdobja na našem jugovzhodnoalpskem prostoru so pomembne tudi nekoliko starejše kataloške objave grobišč iz okolice Verone izpod peresa Luciana Salzanija: *La necropoli gallica di Valeggio sul Minco*, 1995; *La necropoli gallica e romana di S. Maria di Zevio (Verona)*, 1996 in *La necropoli gallica di Casalndri a Isola Rizza (Verona)*, 1998. Prinašajo namreč arheološko gradivo, ki je ključno za kronologijo keltske oborožitve in nošnje v 2. in 1. stoletju pr. n. št., na kar je že opozoril Dragan Božič v svojem delu *Poznatlatensko-rimsko grobišče v Novem mestu*, 2008. Predstavljeno gradivo cenomanskih nekropol je v marsičem povezano z jugovzhodno predalpskim prostorom in omogoča kronološko razdelitev poznega republikanskega obdobja.

Mitja GUŠTIN

Petra Goláňová: *The Early La Tène Period in Moravia, Studien zur Archäologie Europas, Band 32, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2018. ISBN 978-3-7749-4014-7. 311 strani, 89 slik, 23 tabel, mehka vezava.*

Knjiga Petre Goláňove, docentke na Inštitutu za arheologijo in muzeologijo Filozofske fakultete Masarykove univerze v Brnu, ki je ena najboljših poznavalk mlajše železne dobe v Češki republiki, je v celoti posvečena problematiki zgodnje latenske dobe na Moravskem. Gre za njeno disertacijo iz leta 2013, ki je bila za objavo v angleščini še temeljito predelana.

V skladu s tradicijo raziskovanja mlajše železne dobe na Češkem, Moravskem in Slovaškem avtorica pod pojmom "zgodnja latenska doba" ne razume stopenj LT A in LT B po kronologiji Paula Reineckeja, kot je to običajno v številnih drugih državah, ampak samo stopnjo LT A. Ta je na Moravskem sledila pozni halštatski dobi, označeni kot Ha D2–3, nadaljevala pa se je s stopnjo LT B, ko so se pojavila plana grobišča s skeletnimi grobovi. V absolutnem smislu naj bi stopnja LT A okvirno sodila v 5. stoletje pr. n. št. oziroma natančneje v čas med 480/450 in 400/390 pr. n. št.

Zemljepisno in geomorfološko podobo Moravske določajo po eni strani njena lega med dvema velikima srednjeevropskima geološkima sistemoma, Češkim masivom na zahodu in Zahodnimi Karpati na vzhodu, po drugi strani pa številni vodotoki, med katerimi je najpomembnejša reka Morava, ki od severa proti jugu prečka celotno deželo. Njen jugozahodni del napajajo reka Dyje, ki teče vzdolž južne meje med Moravsko in Avstrijo, in njeni pritoki, na severovzhodu pa majhen del Moravske pripada porečju reke Odre.

V pretežnem delu halštatske dobe sta bili na območju Moravske dve kulturi, na jugozahodu, to je na območju porečja reke Dyje, horakovska kultura (češko horákovská

kultura, angl. Horákov culture), na severovzhodu in v osrednjem delu dežele, to je na območju porečja Morave, pa platjeniška kultura (češko platěnická kultura, angl. Platenice culture). Do pomembne spremembe je prišlo v pozni halštatski dobi, ko je Moravska že postala kulturno enotna.

Medtem ko so na Češkem bogate najdbe iz gomil povzročile zanimanje za zgodnjo latensko dobo že v drugi polovici 19. stoletja, na Moravskem do zdaj take najdbe niso bile odkrite. Do poglobljenega zanimanja za ta čas je prišlo tukaj šele po drugi svetovni vojni, pri čemer so poleg redkih fibul stopnje LT A glavno vlogo igrale najdbe žigosane keramike v naselbinah. Posebej pomemben je prispevek Jiříja Medune, po čigar mnenju so se prvi v zgodnjelatenskem slogu izdelani predmeti pojavili že v poznahalštatskem okolju, medtem ko je do pojava prvih latenskih oziroma keltskih naselbin prišlo šele v času najstarejše, na začetek 4. stoletja pr. n. št. datirane stopnje planih grobišč, za katero so značilne fibule s sedlastim lokom. Nov pogled na problematiko je prinesel Miloš Čížmář, po katerem je prvi val keltske naselitve dosegel južno in jugovzhodno Moravsko v drugi polovici 5. stoletja pr. n. št. Leta 2011 je tudi predlagal razdelitev stopnje LT A v dva dela.

Glavni del avtoričine raziskave predstavlja analiza gradiva iz naselbin Neředín v Olomoucu in Modrá blizu Uherskega Hradišta, kjer so sondažna izkopavanja potekala v več sezonah okrog leta 2000. Analizirala je lahko več kot 8000 odlomkov keramike iz 37 naselbinskih objektov. Skupno pa je zbrala podatke o 101 najdišču z najdbami iz stopnje LT A; med temi so v veliki večini naselbine, saj so bili grobovi odkriti samo na šestih od njih.

Predstavitev naselbin začenja z neutrjenimi nižinskimi naselbinami, med katere sodita tudi Neředín in Modrá. Med v njih izkopanimi objekti prevladujejo v tla vkopane hiše pretežno pravokotnega tlorisa, ki imajo na obodu ali v notranjosti pogosto jame za stojke, pojavljajo pa se tudi manjše shrambene jame okroglega tlorisa in redke nadzemne hiše s stojkasto gradnjo. V naselbini Modrá se je življenje začelo že v pozni halštatski dobi (Ha D2–3), končalo pa na prehodu stopnje LT A v stopnjo LT B. Kot kaže, pa je večina naselbin nastala šele v stopnji LT A in kontinuirano obstajala še v stopnji LT B.

Poleg neutrjenih nižinskih so v zgodnji latenski dobi na Moravskem obstajale tudi utrjene višinske naselbine. Čeprav so našli zgodnjelatenske najdbe v več naselbinah z ohranjenimi okopi, je samo v primeru naselbine Černov pri Ježkovicach dokazano, da so bili okopi zgrajeni v stopnji LT A. Tudi v višinskih naselbinah kontinuiteta poselitve med pozno halštatsko in zgodnjo latensko dobo ni bila izpričana. V skoraj vseh pa so bili najdeni dokazi o dejavnosti zlasti v stopnjah LT C in D, ki kažejo na ohranitev njihovega pomena v mlajših obdobjih latenske dobe.

V naselbini Černov so z detektorjem kovin našli več zakladnih najdb železnih predmetov, od katerih sta bili že predstavljeni dve, ki sta poleg gospodinjske opreme vsebovali tudi orodje za obdelavo lesa in kovin ter poljedelsko orodje. Pomembne so predvsem zato, ker so v srednjeevropskem prostoru zakladi orodja iz stopnje LT A razmeroma redki.

O pokopavanju umrlih na Moravskem v tem času vemo zaradi odsotnosti grobišč zelo malo. Znani so samo posamezni razmeroma revni grobovi z devetih najdišč, med katerimi je veliko več žganih kot skeletnih.

Žal pa pri nekaterih od njih datacija v stopnjo LT A ni zanesljiva.

V obravnavi gospodarskih dejavnosti se avtorica najprej posveča določitvi lončarskih proizvodnih središč oziroma delavnic, pri čemer med uporabnimi metodami našteva mikropetrografske analize in primerjavo žigov na žigosani keramiki, znakov na dnu in značilnih oblik ustij. Podatki o gojenju kulturnih rastlin, živinoreji in lovu so za zdaj precej skromni, odkrite pa so bile tudi nekatere najdbe, ki pričajo o ulivanju kovin in izdelavi predmetov iz bakrove zlitine ter o pridobivanju in predelavi železa.

Velik del knjige je posvečen analizi premičnih najdb. Glede na to, da gradivo skoraj v celoti izvira iz naselbin, predstavljajo glavnioma keramične posode, ki jih je avtorica podrobno tipološko razčlenila. Najpogostejša oblika so skodele, katerih znaten del je bil izdelan na vretenu. Sledijo jim lonci, ki so bili skoraj vedno narejeni ročno. Vse druge oblike (loncem podobne situle, t. i. posode v obliki amfore, t. i. steklenice in skodelice) so maloštevilne, najredkeje pa so cedila, posode brez dna ali z veliko odprtino v dnu (domnevno za žerjavico), diski, pokrovi in krožniki. Posode, izdelane iz gline s srednjo ali veliko količino primešanega grafita, je avtorica opredelila kot grafitne posode. Njihov delež med celotno lončenino je precejšen. Posebno pozornost je namenila okraševanju posod. Na loncih in situlah prevladujejo razčlenjena rebra in vtisnjeni okraski, najbolj pestro obliko okrasa pa predstavlja žigosan okras, ki se pojavlja predvsem na skodelah in na t. i. steklenicah. V moravskih naselbinah iz stopnje LT A se razen posod pojavljajo tudi drugi keramični izdelki, zlasti vretenca in uteži za statve, pa tudi talilne posodice in kalupi.

Med kovinskimi najdbami, ki so zaradi odsotnosti grobišč maloštevilne, prevladujejo fibule različnih vrst (npr. vrste Marzabotto in vrste Kowalowice, fibule s ptičjo glavo, fibule z masko in certoške fibule), katerih število je v zadnjih desetletjih naraslo zaradi iskanja z detektorji kovin. Večinoma neobjavljeni zakladi orodja so vsebovali orodje za različne dejavnosti, orožje pa je zastopano s par primerki (meč z ostanki nožnice, bronasta puščična ost in železni sulični osti) z različnih najdišč. Med nekovinske najdbe sodijo steklene in jantarne jagode, izdelki iz kosti in rogovja, t. i. ročni mlini grške vrste, ki niso okrogli, ampak pravokotni, brusi in kamnite uteži.

Na koncu poglavja, posvečenega kronologiji, avtorica na podlagi razlik v gradivu iz posameznih naselbinskih objektov predlaga delitev zgodnje latenske dobe na Moravskem na tri stopnje, označene kot horizont I, II in III.

Zadnji del knjige vsebuje najprej razmišljanja o etničnih spremembah na Moravskem v času od mlajše halštatske dobe (Ha D) do stopnje LT B in zaključne ugotovitve, pri čemer avtorica ugotavlja, da etnična klasifikacija ni možna, da pa je Moravska v 5. stoletju pr. n. št. doživela podobne spremembe kot Češka, Avstrija, Bavarska in zahodna Slovaška in da je bila sestavni del vzhodnega zgodnjelatenskega območja. Temu sledijo izčrpen katalog najdišč (Dodatek A), opis objektov in nekeramičnih najdb v naselbinah Modrá in Neředín (Dodatek B), seznam objektov v skoraj 20 naselbinah (Dodatek C), izjemno obsežen seznam uporabljene literature na kar 46 straneh in table z risbami keramičnih posod in drugih najdb iz naselbin Modrá in Neředín.

Avtorica je v prikazanem delu prvič zaokroženo predstavila dogajanje na Moravskem v 5. stoletju pr. n. št. oziroma v času stopnje LT A, ki jo imenuje zgodnja latenska doba. Zaradi skoraj popolne odsotnosti grobov so najpomembnejši arheološki vir številne naselbine, od katerih pa so jih le malo raziskali v večjem obsegu. Ker poselitvene podobe na Moravskem, naselbinskih objektov in premičnega gradiva ni obravnavala izolirano, ampak je vseskozi navajala primerjave s sosednjih območij, bo njeno delo dragocen vir podatkov in ugotovitev za vse tiste raziskovalce, ki se ukvarjajo s samim začetkom mlajše železne dobe na prostoru Bavarske, Avstrije, Češke republike in Slovaške.

Dragan BOŽIČ

Goranka Lipovac Vrkljan, Ana Konestra (ur.): *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia*, Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress Publishing, Oxford 2018. ISBN 978-1-78969-072-9. 128 strani.

Zbornik prinaša rezultate projekta RED – *Roman Economy in Dalmatia: production, distribution and demand in the light of pottery workshops*, ki je potekal pod okriljem hrvaškega Inštituta za arheologijo.

Na 128 straneh je zbranih 15 člankov dvajsetih različnih avtorjev.

G. Lipovac Vrkljan, A. Konestra in M. Ugarković v članku *Eastern Adriatic Hellenistic and Roman pottery and ceramics production sites* predstavljajo seznam dokazanih (Vis, Crikvenica – Igralište, Podšilo na Rabu, Mahučina na Rabu, zaliv Plemići, Rakitnica, Smrdelje) in potencialnih (Hvar, Siculi, Zadar, Sv. Klement – Pakleni otoci, Soline – Sv. Petar na Krku, Sv. Martin na Krku, Gonar, Dinjiška na Pagu, Caska na Pagu, Novalja na Pagu) helenističnih in rimskodobnih keramičnih delavnic na obalnem območju rimske Dalmacije.

V članku z naslovom *The amphorae of the western Adriatic: an update* M.-B. Carre in S. Pesavento Mattioli podajata stanje raziskav proizvodnje jadranskih amfor za olje, vino in ribje omake.

G. Lipovac Vrkljan in A. Konestra v članku *Approaching the Roman economy of Province Dalmatia through pottery production – the Liburnia case study* predstavita strnjen pregled izsledkov projekta. Liburnijo in kasnejšo Dalmacijo predstavita kot postopno romanizirano območje, kjer je večino tržnih dobrin proizvedel zapleten sistem posesti, ki so z različnimi izdelki (vino, ribje omake, morda oljčno olje) oskrbovale predvsem lokalni in regionalni trg, redko so njihovi izdelki dosegli tudi bolj oddaljena tržišča.

V članku *Overview of the capacity of pottery vessels from the workshop of Sextus Metillius Maximus (Crikvenica)* se I. Ožanić Roguljić ukvarja s standardizacijo volumnov keramičnih posod iz delavnice Seksta Metilija Maksima v *Ad Turres* (Crikvenica – najdišče Igralište), v kateri so med drugo polovico 1. stoletja pr. n. št. in koncem 2. stoletja izdelovali več kot 100 različnih oblik keramičnih posod, s katerimi so zalagali provincialni trg.

M. Ilkić se v članku *Numismatic finds from the area of the workshop of Sextus Metillius Maximus in Crikvenica* ukvarja z numizmatičnimi najdbami z omenjenega najdišča, ki kažejo živahno dejavnost v 1. stoletju, upad v 2. in

prvi polovici 3. stoletja ter ponovno, sekundarno uporabo najdiščnega prostora v drugi polovici 3. in v 4. stoletju.

V članku *New finds of Crikvenica 1-type amphorae in the area of southern Liburnia* I. Borzić, M. Čelhar, G. Zaro in V. Glavaš južno Liburnijo predstavijo kot tržišče za vino, ki so ga distribuovali v crikveniških amforah oblike 1 iz delavnice Seksta Metilija Maksima.

P. Maggi v članku *Crikvenica amphorae from Canale Anfora: first evidence of Liburnian wine at Aquileia* predstavi najdbo treh amfor omenjene oblike iz Akvileje, ki so v kolonijo verjetno prispele kot spremni tovor in dokazujejo, da so amfore z liburnskim vinom dosegle tudi severnojadranske trge.

F. Welc v članku *Geoarchaeology of pottery workshop sites in Roman Dalmatia* predstavlja rezultate geofizikalnih raziskav v Podšilu na Rabu, kjer so raziskali okolico rimskodobne lončarske peči, Crikvenici – Igralište, kjer so z geofizikalnimi raziskavami želeli zamejiti območje keramične delavnice, in v zalivu Plemići, kjer so želeli identificirati vrsto in razširjenost arhitekturnih ostankov v zvezi s keramično delavnico.

V članku *Harbour installations in the context of the pottery workshop in Plemići Bay* M. Parica in M. Ilkić predstavljata rezultate arheoloških podvodnih raziskav dveh pristanišč ob keramični delavnici v zalivu Plemići.

E. Goršič v članku *Anthracology and wood analysis from the pottery workshop sites of Crikvenica – Igralište and Plemići Bay: first results of genus identification* predstavlja preliminarne rezultate antrakotomskih analiz vzorcev iz keramičnih delavnic Crikvenica – Igralište in v zalivu Plemići. Ugotavlja, da so v Crikvenici uporabljali predvsem brestov, hrastov in leskov les, s katerim so se oskrbovali v okolici, v delavnici v zalivu Plemići pa hrastov les.

V članku *Animal exploitation at the Roman site of Crikvenica – Igralište* K. Miculinić predstavlja rezultate zooarheoloških analiz gradiva iz crikveniške keramične delavnice. Ugotavlja, da relativno maloštevilne kosti udomačenih in divjih živali verjetno predstavljajo le del ostankov prehrane delavcev in da je bilo območje, kjer so pripravljali hrano za delavce, verjetno drugje.

M. Ugarković in B. Šegvić v članku *The role of archaeometry in the study of production and dispersal of Hellenistic pottery in Dalmatia, with new evidence on the chemistry of grey-ware tableware* predstavita stanje raziskav helenistične keramične produkcije na območju Dalmacije, ki ga podkrepita s predstavitvijo rezultatov arheometričnih raziskav helenistične keramike s sivim premazom z najdišč Krk, Sv. Klement na Hvaru, Trogir in Kopila na Korčuli.

V članku *Archaeometric characterisation of pottery and ceramics from Dalmatian Roman pottery workshops and possible clay raw material by multivariate statistical analysis* T. Zubin Ferri predstavi rezultate arheometričnih analiz glin in keramičnih posod z najdišč Crikvenica – Igralište, zaliv Plemići, Podšilo na Rabu in Mahučina na Rabu ter pokaže, da so se v crikveniški delavnici z glino oskrbovali iz ležišč na območju delavnice in iz lokalnih glinokopov.

A. Grizelj v članku *Mineralogical analyses of Roman pottery from Dalmatian workshops and potential clays sources* potrjuje izsledke T. Zubin Ferri in ugotavlja, da so v omenjenih delavnicah glino pred uporabo prečistili in da so posode žgali na temperaturi 800–850 °C.